

NAGY CSILLA

A saját kert

Tendenciák, attitűdök, beszéd módok Németh Zoltán kritikai tevékenységében

„A hely, ahol vagyunk, a kert: változékony, sokarcú, sosem igazán rendezett, nem olyan nyitott, mint az utca, és nem olyan otthonos, mint a ház, nem teljesen privát, de nem is közös.”¹ – Babarczy Eszter *A ház, a kert, az utca* című írásában a kritikai tevékenység folyamatát és szegmenseit allegorizálja: a kritikát olyan tevékenységként gondolja el, amely a filozófiai (vagy fogalmazzunk úgy: általánosan elméleti) kérdésfelvetéseket a határozottan körülírható, körülrajzolható „házzal” azonosítja; a szinte közérthető moralizáló olvasatot (azaz általában az etikai és tartalmi kérdésfelvetéseket) a mindenki által használt köztérrel, az „utcával” kapcsolja össze. A kert pedig az a hely, ahonnan mindkettőre rálátni, ahonnan mindkettőbe van átjárás, ahol a beszivárgó információk alapján mégiscsak létrejöhethet egy saját ítélet a világról – a saját kert az egyéni, adott esetben szubjektív kritikai hang, módszertan és beszéd mód létesülésének a jelképe.² A kritikus választhat az említett helyszínek között, eldöntheti, hogy bölcséleti/elméleti, moralizáló és vagy szubjektív kritikát ír. Vagy dönthet úgy, hogy nem választ az eltérő szempontok és kérdésfelvetések között, hanem azokat (mint a kertből a házba, onnan az utcára, majd vissza mozgó telektulajdonos) együttesen működteti, attól függően, az adott szöveg milyen arányokat kíván meg.

Áttekintve a mintegy két évtizedes pályát, úgy látszik, Németh Zoltán bátran használja a területet, amely rendelkezésre áll, esetében a kritika műfaja nem választható el az irodalomtörténeti és –elméleti érdeklődéséről, attitűdje provokatív, nyelvhasználata széles spektrumon mozog, és bár meghatározhatjuk az érdeklődési körét, mégis legfeljebb időszakosan kötelezi el magát egy-egy téma, szempontrendszer, elméleti iskola vagy nyelvhasználat mellett. Autonóm kritikus. Ez alatt nemcsak azt a tulajdonságot értem, hogy a témaválasztását, koncepcióit, és gyakran értelmezői nyelvének kialakítását is egyfajta önkényesség jellemzi. Az autonómia a tradíciókhoz, és az irodalomon kívüli tényezőkhöz való viszonyulást is jelöli: Németh irodalomtörténetként, kritikusként is úgy igyekszik meghatározni a saját álláspontját, hogy az se a rendelkezésre álló hagyományokkal, se az irodalom szociológiai, politikai vagy ideológiai kontextusaival ne legyen függő viszonyban. Ez persze nem azt jelenti, hogy az említett témák nem foglalkoztatják – épp ellenkezőleg, azáltal tudja magát a konvencionális értelmezési stratégiáktól függetleníteni, hogy azokra képes rákérdezni, képes azokat kritika tárgyává tenni.

1 BABARCZY Eszter, *A ház, a kert, az utca* = Uő, *A ház, a kert, az utca*, Bp., JAK–Balassi, 1996, 18.

2 Ua.

3 NÉMETH Zoltán, *A bevégezhetetlen feladat: Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*, Dunaszerdahely, Nap, 2005.

Az egyik, Németh által felülvizsgált kontextus a regionális irodalom feltételrendszere, az ún. szlovákiai magyar irodalom (és irodalomtudomány) kérdése. (Gondolhatunk itt *A bevégezhetetlen feladat: Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába* című, 2005-ös kötet tanulságaira.³) A kérdés azért is érdekes, mert Németh pályájának indulása egybeesett az ún. szlovákiai magyar irodalomtudomány megújulásával, egy, a kilencvenes évek magyarországi „kritika-vitájával” párhuzamos folyamattal, amelyet gyakran a régi, rendszerváltás előtt induló, és az új, a rendszerváltás idején megszólaló kritikugeneráció konfliktusaként azonosítanak. A fő kérdések között szerepelt a kritika tárgya, eszköztára, az irodalomelmélet kritikai felhasználásának lehetőségei. Azaz a magyar irodalomkritika két nagy tradíciója, a nyugatos és a lukácsi beszédmód mellett kialakuló, új, „tudományos kritikaként” emlegetett irányzat létjogosultsága. Az akkori „fiatalok”, akik a kilencvenes években kezdték a pályájukat, mára a szlovákiai magyar kritika meghatározó alakjai. Mások mellett Csehy Zoltán, Keserű József, Benyovszky Krisztián, H. Nagy Péter, Polgár Anikó, Bárczi Zsófia, Beke Zsolt, Csanda Gábor, Mizser Attila vagy épp Németh Zoltán olyan szempontrendszert vállaltak fel írásaikban, amely szerint – az irodalmi szöveg értékelése nem a regionális tematika megjelenésének, vagy a régióhoz kötődő poétikai hagyományok működtetésének a függvénye; hanem éppenséggel a magyarországi, illetve az összmagyar irodalom trendjei és korszerűség-fogalma mentén alakul. Az említett szerzők önálló írásaikban, tudományos tanácskozások keretében (például a *Somorjai disputákon*) a tudományos igényű szakkritika létjogosultsága mellett érveltek. Kritikusi gyakorlatukat olyan metodika jellemezte, amelyre a szövegek szoros olvasása mellett az aktuális irodalomelméleti irányzatok (elsősorban a hermeneutika, a recepcióesztétika és a dekonstrukció) szempontrendszerének termékeny alkalmazása volt jellemző. Az új kritikus-generáció több tagja magyarországi egyetemen szerzett doktori fokozatot, vagy legalábbis a magyarországi elméleti iskolák kurzusain szocializálódott, és ez mind a szövegválasztást, mind a szövegekkel való bánásmódot, a kritikai munkákban tükröződő kanonikus struktúrákat áthatotta, illetve máig áthatja. Ez jelentős mértékben átrendezte a szlovákiai magyar irodalmi kánont, kiemelt olyan beszédmódokat, amelyek a késő-, illetve a posztmodern kategóriái felől termékenyen mutatkoztak, és elejtett olyan szerzőket, amelyek munkássága a modernség előtti paradigmákat idézte fel. Másrészt hangsúlyozottan egyéni értelmezői nyelvek és stratégiák kialakítását tette lehetővé, és ezzel együtt szükségserűvé.

Azóta úgy tűnik, hogy a kvázi új kritikugeneráció tagjai közül az egyik legkövetkezetesebb, és legkidolgozottabb kritikai programot Németh Zoltán valósította, valósítja meg. Míg a legtöbbüknel fokozatosan alábbhagyott a kritika iránti érdeklődés, pontosabban, közülük többen már nem írnak rendszeresen kritikákat (nagyobb lélegzetvételű műfajokban alkotnak), addig Németh a kritikai beszédmód több változatát is kipróbálta, próbálja folyamatosan. Vannak azonban tendenciák, amelyek alapvetően jellemzik a megközelítésmódját: a regionális

helyett a globális, a nemzetközi, az összmagyar, a kortárs magyar érdeklő; a tradíció helyett a modern, a posztmodern, az új, a még újabb; a kanonikus pozíciók helyett a megkérdőjelezhetetlen teljesítmény; tematika helyett poétika; irodalomelmélet és kultúratudomány. A pálya eddigi alakulásában négy műfaji kategóriát lehet elkülöníteni, amelyből az utolsó kettőt tekinthetjük tulajdonképpen a kritika változatainak.

(*Monográfia*) Németh két klasszikus szerkezetű monográfiát írt, mindkettő szerzői pályakép. A Talamon Alfonzról és Parti Nagy Lajosról szóló könyvek összefüggő korpuszok, amelyek fejezetei szorosan kapcsolódnak egymáshoz, előre- és visszautalások, értelmező megjegyzések segítik az olvasást. Tartalmilag azonban mindkettő inkább „poétikai” monográfiának tekinthető, amennyiben a két alkotó beszédmódjának alakulástörténetét vázolja, és közben olvasási metódusokat javasol. A mottó ezt az eljárást mindkét kötet esetében elő-

Confessor, Kiss Zsuzsannával közösen, installáció, B5 Stúdió, Marosvásárhely, 2009 <https://www.youtube.com/watch?v=KHKksYSiPLE&t=1s>

A 21. század ipari anyaghasználatának radikálissá sarkított hangulata, amelyet a sípoló gumijáték, a tömör gumiból készült kovácsoltvas-utánzat lábtörő, a hatalmas méretű fekete plasztik zsák, a vert csipke mintáját tökéletesen rekonstruáló, kellemetlen, nejlon szagú fehér terítő véletlenszerű együttese hoz létre. Itt már a természetes anyag hiányára csak az adott tárgyak valós vagy vélt funkciói hívhatják fel a figyelmet.

4 NÉMETH Zoltán,
Olvasáserotika,
Pozsony, Kalligram,
2000.

5 Uo., 9.

revetíti, Parti Nagynál a „nyelvűs”, Talamonnál pedig a „szövegorgia” szerepel kiemelt terminusként.

(*Tematikus vagy korszakmonográfia*) Ezek a könyvek egy-egy témakör köré rendezett szaktanulmányokat gyűjtenek egybe. A bevezető tanulmány rendszerint a téma hazai és nemzetközi kontextusait összegzi. A további, egymáshoz lazán, sőt időnként érintőlegesen kapcsolódó fejezetek a bevezetésből kibomló résztémákat vizsgálják, és legtöbbször szerkezeti és módszertani változatosság jellemző rájuk. Ilyen a Tözsér Árpád költészetéről szóló könyv, *A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája, vagy az Álnév és maszka*.

(*Tudományos kritika*, „*criticism*”) A terjedelmes, egy-egy műre, vagy alkotóra, esetleg irányzatra fókuszáló írások gondolatmenetét és érvrendszerét jelentősen meghatározzák az irodalomelméleti meglátások (illetve újabban a kultúratudományi elméletek). Ez a műfaji keret teret ad az elemzések számára, lehetőség nyílik bennük a szoros olvasásra, esetleg példatárak vagy összefoglaló névsorok közlésére. A kritika nyelve sok esetben metanyelvként működik, és maga is felmutatja azt a jelenséget, amit éppen tematizál. Ezek az írások folyóiratokban és a szerző önálló, vegyes műfajú írásokat tartalmazó gyűjteményes kötetekben kapnak helyet. Azonban gyakran előrevetítik a későbbi tematikus monográfiák problematikáját, projektszerűen hatnak – a szerzőt egy-egy elmélet egy időre, kvázi, lefoglalja, eluralkodik a nyelvezetén és terminológiáján is, és nem ritkán a költészetén is nyomot hagy. Az életmű vizsgálható lenne a tudományos kritikák metanyelve felől is.

(*rövidkritika* – „*zsrnálkritika*”, *napi- vagy hetilap és online kritika*) A gyors halál vagy a gyors mennybemenetel műfaja, amely bár nem nélkülözi az elméleti jártasságot, a kortárs irányzatok csak implicit módon vannak jelen. A kritika célja itt az, hogy világos és egyértelmű, szakszerű értékelő kijelentéseket fogalmazzon meg. Németh attitűdje jelzi, hogy egyes irodalmi alkotások nyelvi és esztétikai teljesítménye között van különbség, és a rövidkritika tétje az, hogy megtalálja a „jó” irodalom definiálására alkalmas kritériumokat. Ezen a helyen mind a négy műfaj áttekintésére nem vállalkozom, csak az utolsó két kategóriával foglalkozom. Egy-egy példával érzékeltetem, milyen mechanizmusok szerint működik Németh tudományos kritikája, milyen alapelvek mentén valósul meg a rövidkritikája.

*

Németh második tanulmánykötete, a mintegy két évtizede, 2000-ben megjelent *Olvasáserotika*⁴ egyfajta autentikus válaszként értelmezhető a szlovákiai magyar kritika átrendeződésére, valamint a szerzői autonómiára is. Az előszó a szövegkorpuszt érzéki, materiális létezőként gondolja el, és valójában egy topológiai játék, amely arra mutat rá, mi történik, mi történhet a szöveggel, ha úgy bánnak vele, ahogy a testtel: „Az olvasás: a hús sima mozgása a papír felett, a szövegben. Erotikus munkapadra feszített szövegek haldokolnak ájtultan, de a halált sosem érhetik el.”⁵ Az olvasó és a szöveg intim viszonyának feltételezése abban az értelemben nem újszerű, hogy ismert minták előzményként

szolgálhattak: Roland Barthes-nál a szöveg öröme, a szövegvágy motívuma; Siegfried J. Schmidt-nél pedig az irodalmi erotika fogalma⁶ hasonló viszonyrendszerben gondolja el az olvasó és a szöveg viszonyát, ahogy Némethnél a profi olvasó (azaz a kritikus) és a szöveg kapcsolata megjelenik. A három bekezdésnyi íráshoz 12 lábjegyzet tartozik, amelyek intertextusokat jelölnek, teoretikus, esszéisztikus és szép-irodalmi szövegek kontextusát is felidéznek. Baudrillard, Deleuze, Simmel, Barthes, Žižek, de Sade marki, a *Görög gondolkodók* című antológia, Csehy Zoltán *Hárman az ágyban* című fordításkötete, a *Testhatárok és énhatárok* című tanulmánykötet egyaránt szerepel a felsorolásban. Az előszó így mutatványszövegnek tűnik, amely egyszerre viszi színre az olvasáserotikának nevezett interpretációs és alkotói stratégiát. A kötet írásai közül leginkább a Csehy Zoltán 1998-as, *Csehy Zoltán alagyái, danái, elegy-belegy iramatai* című verseskötetéről szóló, intertextusok és metareflexiók gazdag hálózatát működtető kritika valósítja meg a szövegben való feloldódás, vagy a szöveg inkorporálásának a gesztusát. Csehy köteté allúziók és intertextusok széles skáláját mozgatja, emellett rendkívül plasztikus és erősen érzéki, vizuális nyelvet használ. Ebből következik, hogy „a játéktérbe a metapozícióit feladó értelmezői szöveg maga is belecsúszik. Együtt mozog az értelmezett szöveggel, összemosódik vele.”⁷ Németh metaszövege a saját textuális hálójába vendégszövegként épít be számos irodalomelméleti belátást (Foucault, Rorty, Baudrillard, Lacan stb.), és ugyanígy elhelyezi a Csehy-kötet egyes szöveghelyeit. Ezáltal a kritika önnön működésével, egyfajta metareflexió formájában mutat rá a kritika tárgyául szolgáló szöveg működésére, stílári jegyeire, így mind a kötetre, mind a róla szóló értelmező írásra igaz az, hogy „[a] mérhetetlenül terjeszkedő allúziók elmoszák a szövegek határait, az eredetre vonatkozó kérdés szétfolyik, mint a tengerbe öntött tinta.”⁸

Németh az előszót a kötet megjelenése után továbbírja, egyrészt a *perverzió méltósága* című, 2002-es verseskötetben⁹, másrészt a Korunk 2001. augusztusi, *Normalitás és perverzió* tematikájú számában az *Olvasáserotika: a perverzió mint olvasási technika* címen megjelent szövegben feltűnnek a kötet előszavának fragmentumai¹⁰. A szöveg paratextusnak tűnik, az egyes bekezdések sorszámozva vannak, mintha maguk is egy nagyobb korpusz jegyzetei lennének, vagy pedig egy számunkra ismeretlen tárgycsoport leírataiként kellene értelmeznünk őket. Vagy akár – némi anakronizmussal – az életmű további alakulásának lábjegyzeteiként is olvashatjuk a perverzió, a normalitás és a szövegvágy tematikáját körülíró cikket, hiszen Németh Zoltán elméleti és szépiroi érdeklődése az elmúlt évtizedekben nem felszámolta, hanem voltaképp elmélyítette, egyre árnyaltabb módon gondolta újra a testpoétika, a biopoétika és a poszthumán létezés kérdéseit.

*

Németh Zoltán rövidkritikáinak sajátos csoportját képezi a *Penge-rovat*, amely eredetileg az Új Szó hasábjain jelent meg, heti rendszerességgel, egy-egy könyvről, 2009-ben pedig összegyűjtve, egy terje-

6 Siegfried J. SCHMIDT: „Értelmezés – szent tehén vagy szükségszerűség?”, Helikon, 1989/1. 91–113. Vö. KESERŰ József, *Az olvasás: akt tusa: Németh Zoltán: Olvasáserotika. Esszék, kritikák, tanulmányok – az élvezet szövegei*, Új forrás, 2004/7. . (A letöltés ideje: 2017. 11. 20.)

7 KESERŰ József, *im.*

8 NÉMETH Zoltán, *A szöveg vágya = Uő, Olvasáserotika*, 96.

9 NÉMETH Zoltán, *A perverzió méltósága*, Pozsony, Kalligram, 2002.

10 NÉMETH Zoltán, *Olvasáserotika: a perverzió mint olvasási technika*, Korunk, 2001/augusztus. (A letöltés ideje: 2017. 11. 20.)

delmes előszóval, kötetben is helyet kapott. Speciális hetilapkritikáról van szó: a tömör, 1-2000 leütés terjedelmű írások mellett az újságban 1 és 10 közötti pontszám is szerepel. Ez jól érzékelteti, hogy a *Penge* a kritika szó eredeti, görög jelentését, az „ítélet” és a „megítélés” mozzanatát helyezi előtérbe. A rovat esetében már a válogatás is egyfajta kanonikus struktúrát jelöl. Németh vagy azért ír valamiről, mert a könyv fontos, vagy mert a könyv kapcsán valaminek a deklarációja fontos. A koncepció érdekessége, hogy nagyban épít a kritikus tekintélyére. A pontszámok és a tömör, karakteres megállapítások (akár dicsérnek, akár bírálják), amelyek legtöbbször nélkülözik az érvelés kifejtését, csak akkor érvényesek és érdekesek, csak akkor rendelkeznek kanonizáló funkcióval, ha a kritika szerzőjének tekintélye van. Ha ő maga, eddigi munkássága, eredményei alapján megkérdőjelezhetetlen. És ezért érdekes a véleménye.

A *Penge*-kötet előszavában olvasható: „[...] az »őszinteség« igényével semmire sem megyünk, ha az irodalomkritika színvonala hagy kívánnivalót maga után. A dilettáns irodalomkritikus éppúgy része az irodalmi játéktérnek, mint a dilettáns szépíró. Az irodalomkritikában ezek szerint az »őszinteség« igényét nyugodt szívvel elvethetjük, s helyébe a felkészültség és korrektség fogalmait kellene helyoznunk? Először határozott igennel válaszolhatnánk, másodsorra azonban talán úgy lehetne módosítani ezt az igent, hogy az »őszinteség« csak a felkészültség és korrektség mellett válhat értékessé. Minden más esetben az irodalomkritika inkább csak karikatúrája lesz önmagának.”¹¹

A szöveghely a kritikus szakmaiságát, hozzáértését helyezi a szubjektív meglátások elé; és elveti azt a mítoszt, mely szerint minden művel kapcsolatos megállapítás azonos funkcióban és jelentőséggel kezelhető. A rovat sikerét jelzi, hogy a koncepció sokáig tovább működött, Németh után további neves kritikusok folytatták azonos címmel a sorozatot (Csehy Zoltán, Zólya Andrea Csilla, Radics Viktória). Paradox módon, bár napilapban jött létre a *Penge*, eredetileg a kritika funkciói közül a válogatás, az ítélet és a tekintélyelv szempontja volt a leghangúlyosabb. Később azonban a rovat megváltozott, feltehetőleg az Új Szó szerkesztőségének koncepcionális döntése alapján. Szépírók, illetve a kortárs magyar irodalomra kevésbé fogékony szerzők kezdtek el írni a *Pengét* (Szászi Zoltán, Ayhan Gökhan és Sántha Szilárd), amely így veszített kanonizáló és normatív funkciójából, és a hagyományos értelemben vett, olvasóbarát, orientáló napilapkritikává alakult, és voltaképp a pontozás is súlytalan. (A *Penge* megváltozott „ajánló” funkciójához már igazodik a jelenlegi rovatszerző, Vida Gergely költő, irodalomtörténész, szerkesztő az a döntése is, amely szerint saját szerkesztésű kötetet is ajánlott az olvasók figyelmébe, természetesen a pontszám mellőzésével.)

A hely, ahol vagyunk, a kert. Mindenkié a sajátja. Erről a pontról nemcsak a kritika változatai látszódnak, hanem valamelyest az ún. szlovákiai magyar irodalomkritika utóbbi évtizedének alakulását is érzékeljük – amelynek feltárása egy másik tanulmány tárgya lehet.